

Трурлева машина

Станіслав Лем

Станіслав Лем

Трурлева машина

Станіслав Лем

Кіберіада

Київ, Дніпро, 1990

(с) Український переклад, Р. Доценко, 1990. Перекладено за виданням: Stanisław Lem, Cyberiada, Krakow, 1972.

Одного разу конструктор Трурль збудував дев'ятиповерхову мислячу машину. Скінчивши основну роботу, він покрити машину білим лаком. Тоді пофарбував наріжники в лілове, а, придивившись збоку, передню частину свого витвору приоздобив ще й дрібнішими візерунками; там же, де мало бути чоло машини, поклав легкий жовтогарячий мазок. Неабияк задоволений, він аж присвиснув тихенько і — так ото лише для годиться — взяв та й запитав у машини звичайнісіньку річ: скільки буде двічі по два.

Машина заходилася працювати. Перше загорілися лампи, заясніли контури машини, загучав, наче водоспад, струм по дротах, заграли зчеплення, потім розжарилися котушки, завирувало всередині, загуркотіло, задудніло, і по всій рівнині розлігся такий гам, що Трурль подумав: "Треба буде спорудити для машини спеціального мислеглушника". Тим часом машина без упину працювала — так, немовби розв'язувала найскладніші космічні проблеми. Під машиною двигтіла земля, розсувався пісок у неї з-під стіп, вистрелювали запобіжники, як корки з пляшок, а реле аж надривалося від натуги. Нарешті, коли Трурлеві досить уже набрид цей шарварок, машина нагло вгамувалася і промовила громовим голосом:

— СІМ.

— Ну, ну, моя дорогенька! — здивувався Трурль. — Помиляєшся, двічі по два — це чотири, поправся, будь ласка. Отже, скільки буде двічі по два?

— СІМ, — як стій відповіла машина.

Зітхнувши, Трурль хоч-не-хоч мусив знову надягати фартуха, якого вже був скинув. Він закасав високо рукави, відчинив нижні дверцята в машині й забрався до її нутра. Довго не виходив звідти, чути було, як він гатить молотом, як щось відкручує, щось там зварює, щось прилютовує, як вбігає, гупаючи по бляшаних сходинках, то на сьомий поверх, то на дев'ятий, і відразу щодуху мчить униз. Спробував Трурль пустити струм — і десь усередині машини аж зашкварчало, а в електрофорів вирости фіолетові вуса. Мозолився він так дві години і вийшов на свіже повітря увесь закіптюжений, але й задоволений. Поскладав він своє робоче причандалля, кинув фартуха на землю, витер

обличчя й руки і, вже відходячи, просто собі так, заради святого спокою, спитав:

— То скільки буде двічі по два?

— СІМ,— відповіла машина.

Трурль вилаявся круто, та не було ніякої ради — знов узявся длубатись у машині: щось там поправляв, з'єднував, розлютовував, переставляв, а коли нарешті втретє довідався, що двічі по два сім,— у розпачі опустився на найнижчу приступку машини. Сидів він отак, аж це нагодився Кляпавцій. Гість спитав Трурля, чом він так зажурений, що виглядом нагадує мерця, і той розповів Кляпавцієві про свій клопіт. Кляпавцій сам зо два рази забирався в нутро машини, пробував направити і те, і те, але коли по цьому запитував у машини, скільки буде два плюс один,— вона відповідала: "Шість", а один плюс один, на думку машини, дорівнювало нулеві. Кляпавцій почухав потилицю, відкашлявся і мовив:

— Нічого не вдієш, друже, треба дивитися правді у вічі. Ти збудував не ту машину, що хотів. Але будь-яке негативне явище має свій позитивний бік, і ця машина так само.

— Цікаво мені знати, який?Г — відповів Трурль і копнув ногою підмурівок машини, що на ньому сидів.

— Не роби того,— сказала машина.

— О, бачиш, вона вразлива. Отже... Що це я хотів сказати? Ага, машина ця, без сумніву, дурна, і то не такою собі звичайною пересічною дурістю, ні-ні! Вона, ця машина, скільки я на цьому розуміюся,— а я, як ти знаєш, визнаний спеціаліст,— вона є найдурніша мисляча машина в цілому світі. Це вже не абищо! Зумисне її збудувати було б нелегко, ба навіть, гадаю, і зовсім неможливо. Ця машина не тільки дурна, але до того ще й уперта, як віл, тобто має характер, властивий ідіотам, бо ж саме вони страшенно вперті.

— На дідька мені така машина? — спитав Трурль і вдруге копнув підмурівок машини.

— Серйозно тебе попереджую,— не роби того,— сказала машина.

— О, будь ласка, ти вже маєш серйозне попередження,— байдужим тоном скоментував Кляпавцій.— Ти бачиш, вона не тільки вразлива, і тупа, і вперта, вона ще й гоноровита, а маючи стільки властивостей, можна чимало чого досягти, го-го, це я тобі кажу!

— Добре, але що я, власне, можу з нею робити? — спитав Трурль.

— Мені важко так зразу відповісти. Ну, скажімо, ти можеш показувати її на виставці, з платним входом, щоб кожен охочий міг оглянути найдурнішу мислячу машину на світі. Скільки в ній поверхів? Дев'ять? Ото будь ласка, маєш,— адже ж такого велетенського ідіота ніхто досі не бачив. Ця виставка не тільки повернула б тобі кошти, витрачені на спорудження машини, а й...

— Дай мені спокій, нічого я не буду показувати! — відрубав Трурль, звівся на рівні ноги і, не втримавшись, копнув машину ще раз.

— Втретє серйозно тебе попереджую,— сказала машина.

— А то що? — з серцем крикнув Трурль, ображений на її пиху.— Ти... Ти...— не

знайшовши слова, він іще декілька разів копнув машину й зарепетував:

— Ти тільки на це й придатна, зрозуміло?

— Ти образив мене вчетверте, вп'яте, вшосте й увосьме,— сказала машина.— Через це я більше не рахуватиму. Надалі я відмовляюся відповідати на запитання стосовні математики.

— Вона відмовляється! Гляньте на неї! — роз'юшився Трурль, допечений до живого.— Після шести в неї іде вісім,— ти зауважив, Кляпавцію? Не сім, а вісім! І вона має ще нахабство відмовлятися отак виконувати математичні завдання! А на тобі! на тобі! на тобі! Ще хочеш?

У відповідь машина задвигтіла, затряслася і, не кажучи й слова, почала з усіх сил видобуватися з фундаменту. Був він глибокий, отож машина мусила повигинати численні опори, поки видобулася з землі, залишивши в ній покручені бетонні балки з оголеними прутами арматури. Вивільнившись, машина, наче ногата фортеця, посунула на двох конструкторів. Трурль був такий ошелешений цим дивом, що не намагався навіть утікати від машини, яка мала виразний намір розчавити його. На щастя, Кляпавцій, трохи менше збитий з плигу, схопив приятеля за руку і силою потягнув його вбік, і так вони відбігли на якусь там відстань. А коли озирнулися, то побачили — висока, як башта, машина, похитуючись, повагом ішла за ними. Ступаючи, вона щокроку занурювалась мало не по другий поверх, але вперто й невтомно видобувалася з піску і таки перла просто на них.

— Ну, такого ще світ не бачив! — мовив Трурль, якому аж дух забило від подиву.— Машина збунтувалась! Що тепер робити?

— Чекати й пильнувати,— відповів кмітливіший Кляпавцій.— Може, щось з'ясується.

Однак ніщо того не віщувало. Машина, вибравшись на твердіший ґрунт, рухалася вже швидше. У нутрощах її свистіло, сичало і подзенькувало.

— Зараз порозлютовуються в ній керівний центр і система програмування,— пробурмотів Трурль.— Тоді вона почне розвалюватись і стане.

— Ну ні,— відказав Кляпавцій,— це тільки в особливому випадку. Ця машина така дурна, що їй не зашкодить навіть коли розладнається координаційна апаратура. Дивись, вона вже... Тікаймо!!

З усього було видно, що машина запалилася бажанням розтоптати їх. Вони знову кинулися бігти, що було сили, чуючи, як за плечима гримотить страхітлива машинова хода. Мчали, бо що ж могли інше вдіяти? Вони хотіли були звернути до знайомішої місцевості, але машина не давала їм цього зробити, спритними маневрами змушуючи втікачів забиратися у край щодалі більш пустельний. Невдовзі з навислого туману виткнулися гори — похмурі й скелясті. Трурль, важко хекаючи, закричав до Кляпавція:

— Слухай! Втікаймо до якоїсь вузької ущелини... куди вона не змогла б за нами забратися... Клята!... Що?!

— Краще біжім... навпростець...— видихнув Кляпавцій.— Тут недалеко є місцина... забув, як називається... але ми там знайдемо... ух!!Т сховок!..

Чкурнули вони навпростець і незабаром побачили перед собою перші містечкові садиби. О тій порі дня вулиці були майже порожні. Втікачі вже пробігли добрий шмат дороги, не здибавши жодної живої душі, як нараз страшенний гуркіт, наче від кам'яної лавини, яка зрушилася край містечка, сповістив, що машина дісталась уже сюди.

Трурль озирнувся і аж ойкнув.

— О небо! Глянь, Кляпавцію, вона трощить будинки!

Машина й справді, затято переслідуючи своїх кривдників, сталевою брилою проходила крізь мури будинків і залишала за собою самі цегляні руїни, над якими біло клубочилася курява од вапна. Почулися пройняті жахом крики засипуваних, зарілося на вулицях, а Трурль та Кляпавцій, ледве дихаючи, усе гнали далі, поки, нарешті, домчали до великої кам'яної ратуші й умить збігли сходами у глибоке підземелля.

— Ну, тут уже вона нас не дістане, хоч би навіть звалила нам на голову цілу ратушу! — відсапувався Кляпавцій. — Але ж лихий мене підбив сьогодні зайти до твоєї хати... Кортіло мені дізнатись, як твоя робота просувається, ото й маю...

— Тихо! — вигукнув Трурль. — Сюди хтось іде.

Двері до підвалу таки насправду відчинилися, і ввійшов сам міський голова зі своїми радними. Трурль не наважився признатися, через що сталась ця незвичайна й жахлива історія, отож виручив його Кляпавцій. Бургомістр мовчки слухав Кляпавція. Раптом стіни задвигтіли, земля сколихнулася і до підземелля, глибоко укритего під поверхнею, долинув гучний гуркіт від падіння руйнованих мурів.

— Вона вже тут! — заволав Трурль.

— Так, — відповів бургомістр. — І вимагає, щоб ми віддали вас їй, бо інакше вона знищить усе місто...

У цю мить звідкись далеко згори почувся по-металевому гундосий голос:

— Тут десь є Трурль... Я чую Трурля...

— Але ж ви нас не віддасте? — спитав тремтячим голосом той, кого так настирливо домогалася машина.

— Один із вас, котрого звать Трурль, мусить звідси вийти. Другий може залишитись, оскільки машина не конче його вимагає.

— Майте ж милосердя!

— Ми тут безсилі, — відповів міський голова. — Та й зрештою, якби ти, Трурлю, мав тут залишитись, то мусив би відповідати за шкоду, заподіяну місту та його мешканцям. Адже це через тебе машина зруйнувала шістнадцять будинків і поховала під руїнами багато городян. Тільки тому, що ти стоїш перед лицем смерті, відпускаю тебе вільно. Отож іди й не повертайся...

Трурль глянув на обличчя радних і, побачивши там присуд собі, повільно рушив до дверей.

— Стривай! Я йду з тобою! — шарпнувся Кляпавцій.

— Ти? — із слабкою надією в голосі обізвався Трурль. — Ні... — додав він по хвилі. — Залишайся, так буде краще... Навіщо тобі марно гинути?..

— Ідіотизм! — гарячкував Кляпавцій. — Що це таке, чого це ми маємо гинути?

Через ту залізну кретинку? Теж мені причина! Цього замало, щоб стерти з лиця землі двох найвизначніших конструкторів! Ходімо, друже Трурлю! Сміливо!

Підбадьорений цими словами, Трурль побіг услід за Кляпавцієм нагору. На площі не було ані душі. Серед клубів куряви, з яких де-не-де проступали скелети розвалених будинків, стояла, пахкаючи парою, машина, вища за ратушну вежу. Її геть усю заюшила цегляна кров мурів і запорошив білий порошок руйновищ.

— Слухай,— прошепотів Кляпавцій,— вона нас не бачить. Махнім он тією першою вуличкою ліворуч, потім праворуч, а далі навпрямки — недалеко звідси починаються гори. Там ми сховаємось і придумаємо вже щось таке, аби раз назавжди відбити їй охоту... Біжім! — заволав він нараз, бо машина в цю мить зауважила їх і кинулась наздоганяти, аж земля задвигтіла навкруги.

Щодуху біжучи, втікачі вибралися за містечко. Добру милю гнали вони чвалом, чуючи позад себе громохку ходу неблаганного велета.

— Осьде знайома ущелина! — раптом вигукнув Кляпавцій.— Це русло висохлого потоку, що веде в глиб скелястих урвищ. Там багато печер. Поспішім, машина сюди не дістанеться!

Втікачі мчали під гору, спотикалися і — щоб утримати рівновагу — розмахували руками, та машина трималася все на тій самій віддалі від них. По кам'яних брилах пересохлого річища вони добігли до ущелини між прямовисного бескеття і, помітивши високо вгорі чорний отвір печери, чимдуж подерлися туди. Не зважали на те, що з-під ніг у них випорскувало каміння, яке ледь трималося скелястого громаддя. Великий отвір у скелі з'яв холодом і темрявою. Втікачі швиденько забралися всередину, пробігли ще трохи й аж тоді поставали.

— Ну, тут уже ми в безпеці,— заспокоївся Трурль.— Я вигляну, хочу побачити, де вона застряла...

— Стережися! — попередив його Кляпавцій.

Трурль обережно підійшов до отвору печери, вихилився і раптом перелякано відсахнувся:

— Вона вилазить на гору! — вигукнув він.

— Не журися, сюди вона нізащо не добереться,— мовив не зовсім певним голосом Кляпавцій.— Ой, що це? Начебто потемніло!..

У цю мить велика тінь затулила небо, яке досі видніло крізь вийстя печери, і в ньому з'явився бік машини — сталевий, гладенький, густо покритий заклепками. Машина поволі прихилилася до скелі, тим самим щільно закриваючи вихід з печери.

— Ми ув'язнені!...— прошепотів Трурль, і голос його тремтів, бо ж навколо була цілковита темрява.

— Ну ми ж і дурні були! — обурено скрикнув Кляпавцій.— Пертися до печери, яку вона може забарикадувати! І як нас на це підбило?!

— А як ти гадаєш,— на що вона розраховує? — помовчавши з хвилину, спитав Трурль.

— На те, що ми захочем звідси вибратися. Не треба багато думати, щоб це

зрозуміти.

Знову запанувала мовчанка. Трурль у суцільному мороці, витягаючи поперед себе руки, навшпиньки підійшов до отвору печери і провів рукою по скелі, поки не доторкнувся гладенької і теплої, немовби нагрітої зсередини, металевої поверхні.

— Чую тебе, Трурлю...— загурчав у замкненій просторіш залізний голос. Трурль відшарпнувся, тоді примостивсь на брилі обік приятеля, і обидва якийсь час сиділи нерухомо й мовчки. Нарешті Кляпавцій прошепотів Трурлеві:

— Так ми нічого не висидимо. Нема ради, доведеться почати з нею переговори.

— Це безнадійно,— відповів Трурль.— Але спробуй, може, хоч тебе цілим випустить...

— Ну, на таке я не пристану! — підбадьорив приятеля Кляпавцій і, підійшовши до отвору печери, невидного в темряві, гукнув:

— Агов, ти нас чуєш?

— Чую,— озвалась машина.

— Слухай, я хотів тебе перепросити. Знаєш... Ну, виникло між нами непорозуміння, але ж це, власне, дрібниця. Трурль не мав на думці...

— Я знищу Трурля! — мовила машина.— Але перед тим він муситиме відповісти мені на запитання, скільки буде двічі по два.

— Він відповість, відповість тобі, і то так, що ти будеш задоволена і, безперечно, з ним погодишся. Еге ж бо, Трурлю? — заспокійливо сказав посередник.

— Та вже певно...— ледь чутно промовив Трурль.

— Справді? — сказала машина.— Ну, то скільки ж буде двічі по два?

— Чоти... тобто сім...— ще тихіше відповів Трурль.

— Га, га! Таки не чотири, а сім!

— А бачиш! Сім, ясна річ, сім, завжди було сім! — запобігливо притакнув Кляпавцій. І обережненько запитав: — То тепер ти вже нас випустиш?

— Ні. Хай Трурль ще раз скаже, що просить вибачення, а також — скільки буде двічі по два...

— А ти нас випустиш, якщо я скажу? — спитав Трурль.

— Не знаю. Подумаю. Ти не став мені умов. Кажи, скільки буде двічі по два.

— Але ти й правда нас випустиш? — ще напоминався Трурль, хоч Кляпавцій і смикав його за полу, шепотючи на вухо:

— Це ідіотка, ідіотка, не сперечайся з нею, благаю тебе!

— Не випущу, коли мені не захочеться,— відповіла машина.— Але ти й так скажеш мені, скільки буде двічі по два.

Раптом Трурль скипів.

— О! Я скажу тобі, скажу! — закричав він.— Двічі по два — чотири, двічі по два — чотири, хоч би ти й сторчголов стала, хоч би усі ці гори на порох обернула, хоч би морем подавилася, небо ціле випила, а все 'дно — двічі по два — тільки чотири!!

— Трурлю! Ти збожеволів! Що ти кажеш? Двічі по два — сім, ясна пані! Люба машино, сім! СІМ!!! — волав на весь голос Кляпавцій, силкуючись перекричати

приятеля.

— Неправда! Чотири! Тільки чотири, від початку й до кінця світу ЧОТИРИ!! — аж хрипів, так надривався Трурль.

Несподівано скелю у них під ногами пройняв якийсь гарячковий дроз.

Машина відхилилася від отвору, пропустивши до печери сіренький жмуток світла і загорлала:

— Брешеш! Сім! Кажі зараз, бо як стукну!

— Ніколи не скажу! — затявся Трурль, так ніби йому було вже однаковісінько.

Цю ж мить із склепіння печери на голови втікачів посипався камінний град, бо машина взялася всім своїм дев'ятиповерховим тулубом трошити прямовисну скелясту кручу, раз по раз гатячи в неї. Величезні уламки скель відколювались від моноліту і з гуркотом котилися в долину.

Печеру сповнили гримотіння ударів і кремінний дим, сталь аж іскри викрешувала зі скелі,— але крізь увесь цей пекельний гуркіт штурму час від часу чути було Трурлів голос, що кричав без утаву:

— Двічі по два — чотири! Чотири!!!

Кляпавцй намагався був силоміць заткнути йому рота, але, не змігши подолати дужий відпір, мовчки опустився на землю й затулив голову руками. Машина невтомно змагалася, докладаючи пекельних зусиль — здавалося, скелясте склепіння от-от впаде на печерників, розтратить їх і поховає навіки. І коли вони вже втратили всяку надію, коли печера замість повітря сповнилась їдучим порохом, щось раптом страшенно заскреготіло, повільно розкотився грім — такий гучний, як би тисячі ковалів загупало молотами, і навіть гучніший,— потім повітря загуло, чорна стіна, що затуляла отвір, зчезла, наче її вітром здмухнуло, і в долину посунула лавина величезних скелястих брил. Луна гуркоту, відбиваючись від гір, ще розлягалася долом, коли обидва приятелі підбігли до виходу з печери і, до пояса вихилившись із неї, побачили, що машина лежить потовчена й сплющена обвалом, який сама ж вона й спричинила.

Здоровенний камінь, що стирчав саме посеред дев'яти поверхів машини, розчохнувшись мало не навпіл. Кляпавцй і Трурль обережно спустилися з печери крутим схилом гори, яка ще курилася кам'яним пилом. Щоб добратися до пересохлого річища, їм треба було пройти повз тулуб розпростертої плазом машини — такої великої, як судно, викинуте на берег. Мовчки вони обидва водночас зупинилися перед розчавленим сталевим попереком машини. Машина ледь здригалась і чути було, як в її нутрощах щось іще крутиться, щораз тихше й тихше погуркуючи.

— Ач, який у тебе ганебний кінець, а двічі по два як було, так і є... — почав Трурль, але тої ж миті машина зашаруділа й невиразно, ледве чутно, пробелькотіла востаннє:

— СІМ.

Потім щось тонко скреготнуло у неї всередині, згори посипалося каміння і машина завмерла, перетворившись на купу мертвого залізччя. Конструктори глянули один на одного і, ні словом не озиваючись, рушили назад руслом висохлого потоку.